

İbn Haldun'un Eğitimle İlgili Fikirlerinin Medeniyetler Çatışması Bağlamında İncelenmesi*

İbn Khaldun's Ideas on Education in the Context of the Clash of Civilizations

 Yaşar Barut⁽¹⁾, Volkan Duran⁽²⁾

^(1, 2) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

⁽¹⁾ yasarbarut@yahoo.com, ⁽²⁾ volkan.duran@omu.edu.tr

Geliş Tarihi: 08 Mayıs 2017

Kabul Tarihi: 19 Aralık 2018

Yayın Tarihi: 15 Ocak 2019

Öz: İbn Haldun, modern anlamda sosyolojinin, tarihyograpfinin, tarihin ve iktisatın öncülerinden olduğu kabul edilen 14. Yüzyılda yaşamış bir düşünür, devlet adamı ve tarihçidir. Ortaçağ İslâm-Arap düşünürlerinden olan İbn Haldun daha çok sosyolog ve siyaset bilimci olarak tanınmaktadır bununla beraber eğitim açısından kendine özgü felsefi görüşlere sahiptir. İbn Haldun'un eğitimle ilgili görüşleri genel eğitimden, eğitim programlarına, öğretim yöntemlerine, öğretmenlerin nitelikleri ve çocuk eğitimine kadar birçok alanla ilişkilidir. Bu çalışmada İbn Haldun'un eğitsel fikirleri, Samuel Huntington tarafından ortaya atılan, Soğuk Savaş sonrasında uluslararası alanda belirleyici olacak unsurun medeniyetler olacağını ifade eden tezi "Medeniyetler Çatışması" bağlamında incelenecek ve yorumlanacaktır. Çalışma nitel bir çalışmadır ve doküman analiziyle inceleme yapılmış ve kaynaklardan derlemeler yapılmıştır. Çalışmada medeniyetler çatışması bağlamında İbn Haldun'un eğitimle ilgili görüşlerini ele alınmıştır çünkü eğitim İbn Haldun'da medeniyetle çok yakın bir kavramdır.

Anahtar Kelimeler: Medeniyetler Çatışması, İbn Haldun, Eğitim

Abstract: *Ibn Khaldun is a 14th century philosopher, statesman and historian, who is regarded as one of the pioneers of modern historiography, sociology and economics. As one of the most prominent Islamic-Arab thinkers, Ibn Khaldun's views are related many areas ranging from general education to curriculum to instruction to qualifications of teachers and child education. In this regard, the educational ideas of Ibn Khaldun were investigated in the context of "Clash of Civilizations" which is proposed by Samuel Huntington indicating that the international relations in this age will be highly affected by civilizations rather than political or economic ideologies since the 1990s, which corresponded to the post-Cold War period. The study is a qualitative study based on document analysis. In this study, Ibn Khaldun's views on education in the*

ORCID-ID: Y. Barut 0000-0002-5027-2536; V. Duran 0000-0003-0692-0265

* Bu çalışma, 19-21 Mayıs 2017 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "IV. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu" adlı bilimsel etkinlikte sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

context of clash of civilizations are discussed because education is very close concept with civilization according to Ibn Khaldun's ideas.

Keywords: *Clash of Civilizations, Ibn Khaldun, Education*

1. Giriş

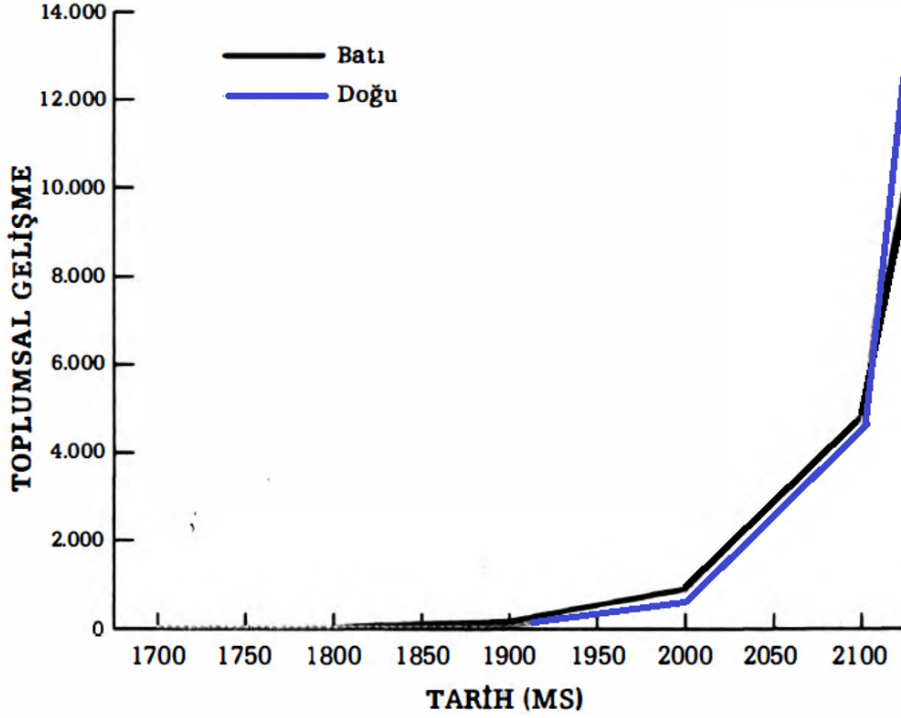
Uygarlık ve medeniyet kavramları geçmişte çoğunlukla yarı metafizik bir anlamda kullanılmış ve bugüne dek oldukça bulanık kalmıştır. Bugün birçok araştırmacı “uygar” davranış biçimlerinin ortaya çıkışının Batılı toplumlarda “devletin” yeniden örgütlenişi ile çok yakından ilgili olduğunu savunmaktadır. Günümüzde medeniyet terimi görgülü davranma olarak toplumu gelişmişliğini ifade eden bir kavram olarak bir topluluğun ortak özellikleri olarak üç kısımda ele alınmaktadır (Görgün, 2003). Batı dillerindeki “medeniyet” kelimesinin kökleri Latince’de “şehirli” manasında civilis kelimesinden ortaya çıkmıştır. Günümüzde, Medeniyet kavramı toplumların gelişmişliğini ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır bu nedenle kavramın ilerleme (Fr. progres) kavramından ayrı olarak ele alınması mümkün değildir. Bununla beraber sözcüğün İngilizce ve Fransızca ve Almancadaki kullanılış biçimleri arasında farklılıklar bulunur. Fransızca ve İngilizcedeki “uygarlık” kavramı siyasi, ekonomik, dinsel, teknik, ahlaki ya da toplumsal olguları ifade etmektedir. Almanca’da buna karşılık kullanılan “kültür” kavramı ise temel olarak düşünsel, sanatsal ve dinsel olguları açıklar ve bu tür olgular ile siyasi, ekonomik ve toplumsal olgulardan ayrı olarak işaret eder. Uygarlık, dinamik ve daima “ileriye” doğru hareket eden bir sürece işaret eder. Almancadaki “kültürleşmiş” sözcüğü Batılı uygarlık kavramına en yakın sözcüktür. Medeni kavramı ise, 18. yüzyıl Fransız düşünürleri tarafından barbarlık kavramının karşıtı olarak geliştirilmiştir. Benzer şekilde, medeniyet kelimesi Arapça’da “şehir” anlamına gelen ve müdün köküne dayanan medîne isminden geldiği ve Medenî (medeniyette) ve medînî ise “şehre mensup olan, şehirli” anlamına geldiği öne sürülmüştür. “Civilisation” teriminin modern anlamını karşılamak amacıyla son devir Osmanlıcasında medeniyyet kelimesi kullanılırken, modern Arapça’da ise hadâre kelimesi yaygınlık kazanmıştır. “Belli yasalara uyarak şehirde yaşayan halk” manasındaki “Uygur” kelimesinden türetilen uygarlık kelimesi de günümüz Türkçe’sinde medeniyet karşılığı olarak belli bir yaygınlığa sahiptir. Medeniyet teriminin tarih boyunca kazandığı anlamların ortak noktasının şehir hayatının sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikim, düzey ve fırsatları ifade etmesi olduğu söylenebilir (Elias, 2004; Kutluer, 2003; Görgün, 2003, Huntington, 2006:47).

Medeniyet bir bakıma şehirliliği ifade ederken uygarlık ise kentlileşmenin billurlaşmasını içerir. Bu noktada şehir ve kent ayrımının yapılması elzemdir. Temel olarak ise şehrin bir

medeniyetin temsilcisi olarak tarihsel, geleneksel ve geçmişe ait, plansız organik bir şekilde daha çok coğrafi ve tarihsel etkilerle kurulmuş cemiyet ve cemaat temelli yapılar, kent daha çok sanayi ve ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda planlı ve inorganik bir şekilde gelişen birey ve kitle temelli uygarlaşma sembolü geleceğe dönük yapılar olarak ele alınabilir. Bu bağlamda şehirleşme bir açıdan avcı/toplayıcı dağınık doğa temelli toplumdaki ticaret/zanaat temeline dayalı bir örgütlenme aracı olarak da ele alınabilir. Bununla beraber kent kavramı ve kentleşme olgusu sanayi devrimiyle beraber gelişen ve teknoloji ile bilişim çağının getirdiği modernizasyon sonucu ortaya çıkan bir süreci tarihsel ve sosyolojik olarak ifade eden bir kavram olarak ele alınabilir. Şehirlerde temel birim yerleri pazar, ev, sokak, mahalle, meydan ve mabetken kentlerde temel birimler apartman, site, otopark, alışveriş merkezi ve marketler olmaktadır. Bu noktada medeniyet kavramı sanayi devrimi öncesi şehirleri kuran Antik Yunan, Çin, Hint, İslâm, Türk gibi kültürlerin ortaya çıkardığı şehirlerde ortaya çıkan kültürel, mimari, sosyal ve teknik ürünleri ifade ederken uygarlık kelimesi ise sanayileşme sonrası teknoloji, iletişim ağlarıyla kentlerde ortaya çıkan yapıyı ifade edebilir. Morris (2012: 718) "Dünya'ya Neden Batı Hükmediyor (Şimdilik)" adlı eserinde toplumsal gelişmenin enerji elde etme, örgütlenme/kentleşme, savaşma ve iletişim teknolojisi olarak dört boyutta ele almıştır. Bu bağlamda toplumsal gelişme kavramının ve dünyadaki bazı olguların anlaşılmasında şehirlilikle yakından ilişkili medeniyet kavramının anlaşılması önem arz etmektedir.

Medeniyetlerin çatışması veya uyumu kavramsal olmasa bile bir anlayış olarak ilk medeniyetlerin ortaya çıkışına kadar dayandırılabilir. En temelinde medeniyetleri doğulu ve batılı olarak ayırdığımızda tarihsel gelişim içerisinde şu anda batı medeniyetinin teknik, bilimsel ve ekonomik anlamda önde olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber özellikle, Çin, Japonya gibi Uzakdoğu ülkelerinin gelişimi incelendiğinde Batı medeniyetinin ölümsüz olmadığını söyleyebiliriz. Mevcut veriler doğulu ve Batılı toplumsal gelişme 20. yüzyıldaki hızıyla devam ederse, Doğu'nun 2103'te önderliği yeniden ele geçireceği en iyimser tahminle bu tarihin muhtemelen Batı çağının sona ereceği son nokta olabileceğini bazı analizcilerce ifade edilmektedir (Şekil 1). Uzak doğudaki kentler şimdiden Batılılar kadar büyük ve gelişmiş duruma gelmekte ve Çin ile ABD'nin toplam ekonomik çıktısı arasındaki fark (belki en kolay öngörülebilir değişken) hızla kapanmaktadır. Amerika'nın Ulusal İstihbarat Konseyi'ndeki stratejistler Çin'in çıktısının 2036'da ABD seviyesini yakalayacağını öngörmektedirler. Goldman Sachs'taki bankacılar bunun 2027'de olacağını ifade etmektedir. Pricewaterhouse Coopers'taki hesap uzmanları ise daha erken bir tarih olarak 2025'e işaret etmektedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nden Angus Maddison ve Nobel ödüllü Robert Fogel gibi iktisatçılar ise daha da yakın tarihler olarak sırasıyla 2020 ve 2016'yi öngörmektedirler. Bununla beraber, Doğu'nun savaşma kapasitesi, iletişim teknolojisi ve

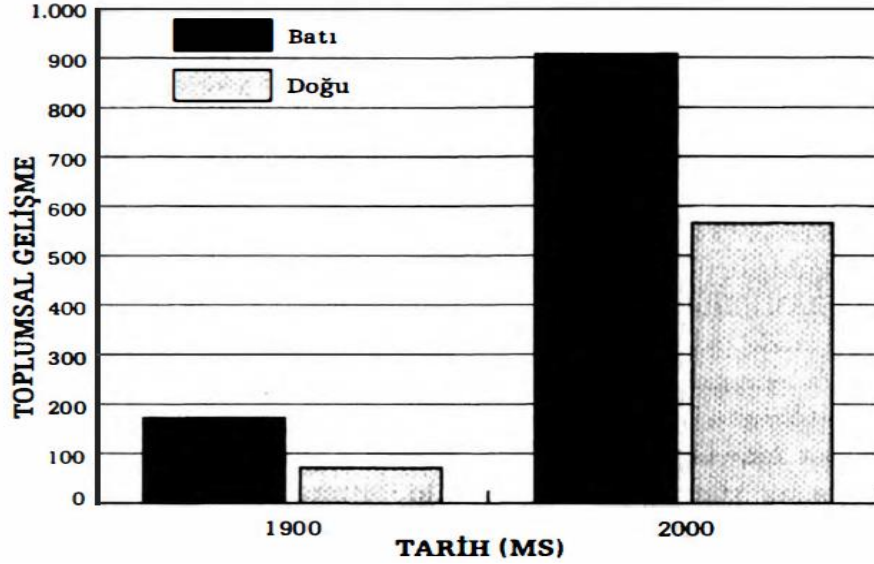
kişi başına elde edilen enerji miktarı, eğitim gibi alanlarda Batı'yı geride bırakmasının uzun zaman alacağı öngörülse de 2050'den sonra bu aranın çabucak kapatılacağını düşünmek bir hayli makul görünmektedir (Morris, 2012: 671-672).

Şekil 1. En kötümser tahminle 2103'de doğu toplumlarının batı toplumlarını toplumsal gelişme açısından geçebileceği öngörülmektedir (Morris, 2012)

Bazı araştırmacılar batılı toplumsal gelişmenin Doğulu gelişmenin her zamankinden de çok –yaklaşık 300 puan– önündeyken; yani Batı ve Doğu puanları arasındaki oran 1900'de neredeyse 2.4: 1 iken, 2000'e kadar sadece 1.6: 1 düzeyine geldiğini ve bu yüzden 20. Yüzyıl'ın, Batı çağı'nın hem en yüksek noktası hem de sonunun başlangıcı olduğunu söylemektedir (Şekil 2). Böyle bir geçiş döneminde medeniyetler arası ilişkilerin ne olacağı sorusu ve özellikle medeniyet kavramının ne olduğu sorusu sanayi devrimi dünyada Japonya'dan Osmanlı'ya kadar yaygınlaşan Batılılaşma çabalarıyla ortaya çıkan medeniyet, kültür, gelenek tartışmalarını yeniden gündeme getirecektir. Bugün Kuzey Kore'de yaşanan krizin, Ortadoğu'da meydana gelen iç savaşların anlaşılması için bu dönüşümün medeniyetler bağlamında tartışılması kaçınılmazdır (Morris, 2012). Huntington'a göre, tarihi, kültürü, gelenekleri, ekonomik dinamizmi ve kendi gözündeki üstün imajı Çin'i, Doğu Asya'da hegemonik bir konum üstlenmeye sevk etmektedir. Ona göre, Çin bir on yıl daha ekonomik gelişmesini sürdürdüyü takdirde Doğu Asya ülkeleri

ve dünya, insanlık tarihinin bu en büyük oyuncusunun giderek artan iddiacı rolüne karşılık vermek zorunda kalacaktır (Huntington, 2006).

Şekil 2. Rüzgarın hangi yönden estiğini bilmek: 20. yüzyıl, Batı hakimiyetinin hem en yüksek hem de bitiş noktası mıydı? Batı'nın toplumsal gelişmedeki önderliği 1900'de 101 puandan, 2000'de 336'ya yükseldi, ama Batı ve Doğu puanları arasındaki oran 1900'de 2.4: 1'den, 2000'de 1.6: 1'e düştü (Morris,2012).

İbnû'l-Arabî Fusûsü'l Hikem (2010: 26) adlı eserinde insanlığın son dönemlerinde kısırlığın yaygınlaşacağı ve çocuksuz evliliklerin artacağı ve son normal doğumla doğan çocuğun Çin'de doğacak ve Çince konuşacak bir çocuk olacağı konusunda gaybi bir öngöründe bulunmuştur. Son zaman insanların tamamen kendi heveslerine tapan tüketim insanları olacağını belirtmiştir. Acaba 21. yüzyılda gelişen gen teknoloji, kafa nakillerinin gündeme gelmesi, beyin dalgalarıyla araçların telapatik olarak kontrol edilmesi, genetiği değiştirilmiş gıdalar ve canlılar doğuda sonlanacak bu değişimin bir belirtisi olabilir mi? Tarihi öngörmek zordur. Örneğin Sovyetler Birliğinin 70 yıl önce parçalanacağını öngörmek çok zor olduğu gibi. Bu bağlamda öngörülerden ziyade kavramsal olarak anlamaya çalışmanın dünyanın mevcut durumunun en azından kısa vadede akışı açısından daha faydalı olacağı söylenebilir. Bu yüzden, kavramsal olarak medeniyet- kültür üzerine modellerin ele alınması faydalı olacaktır.

Şekil 3. 2014 Yılı Dünya İspatlanmış Petrol Rezervi Dağılımı
(Kaynak: BP, 2015)

Doğu ve batı ayrımının ötesinde dünyada medeniyetler arası, bölgeler arası farklılıklarda kültür, din, tabii kaynaklar, ekonomi, askeri güç gibi birçok değişken etkili olmaktadır. Bazen bu değişkenlerden bir tanesi diğerlerine göre daha çok baskın olmakta ve yakın ve uzak geleceği etkilemektedir. Günümüzdeki uluslar ve bölgeler açısından ayrışmalar sadece resmi devletler ve diller açısından değil enerji kaynakları, enerji tüketimi gibi birçok açıdan sınıflandırılabilir. Örneğin 2014 verilerine göre Orta Doğu bölgesi, dünya petrol rezervlerinin %47,7'lik bölümüne sahiptir. Orta Doğu'yu, %19,4'lük rezerv miktarı ile Orta ve Güney Amerika, %13,7'lik rezerv ile Kuzey Amerika takip etmektedir. Daha sonra sırası ile Avrasya %8,4, Afrika %7,6, Asya ve Okyanusya %2,5 ve Avrupa %0,7'lik paya sahiptir (Türkiye Petrolleri, 2016). Benzer şekilde 2014 verilerine göre dünya doğal gaz rezervlerinin %42,7'si Orta Doğu'da, %29,3'ü Avrasya'da, %8,2'si Asya Pasifik'te, %7,6'sı Afrika'da, %6,5'i Kuzey Amerika'da, %1,7'si ise Avrupa'da bulunmaktadır (Şekil 4). OECD ülkelerinin doğal gaz rezervi ise 18,6 trilyon m³ olup, toplam rezervin %10,4'ünü oluşturmaktadır. 2014 yılı itibarıyla, en fazla rezerve sahip on ülke arasındaki sıralama ise gerçekleşen keşifler sonrasında değişmemektedir. Ayrıca en fazla rezerve İran sonra Rusya, Katar, Türkmenistan, ABD, Suudi Arabistan, BAE, Venezüella, Nijerya ve Cezayir sahiptir (Türkiye Petrolleri, 2016). Benzer şekilde İran, Rusya ve Katar ilk üçte olduğu ve bu ülkelerin Batıyla yaşadığı gerilimler düşünüldüğünde bu farklı medeniyetleri temsil eden ülkelerin Batı ve diğer medeniyetlerle ilişkisinde enerji kaynaklarına sahip olma etkili midir sorusu ortaya çıkmaktadır. Sadece enerji kaynaklarına ilişkin veriler bile

bölgesel farklılıklar konusunda ve günümüzde yaşanan küresel çaptaki çatışmalar ve sorunlar noktasında ipuçları veriyor gibi gözükmektedir.

Dünya'da medeniyetler arası farklılaşmada diğer bir etken ise nüfus ve ekonomidir. Nüfusun en kalabalık olduğu ülkeler Çin, Hindistan, ABD, Endonezya, Brezilya, Pakistan, Rusya, Japonya, Bangladeş ve Nijerya olarak sıralanabilirken, en fazla zenginliğe sahip 10 ülke ise (kişi başına reel gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) açısından) yukarıdan aşağıda doğru Lüksemburg, Norveç, ABD, İsviçre, Danimarka, İzlanda, Avusturya, Kanada, İrlanda ve Hollanda olarak ele alınabilir. Her iki listede de adı bulunan tek ülke ABD'nin olması ise dikkat çekicidir. Zengin ülkelerdeki orantısız ve az nüfusa dikkat çekmektedir. Zengin 10 ülkenin yedisinin 9 milyonun altında nüfusu varken ve iki tanesinin de 500 binin altındadır. Ayrıca, zengin ülkelerin çok düşük nüfus büyüme oranına sahip olması da diğer dikkat çeken bir husustur (yılda % 1 veya daha az). En kalabalık olan 10 ülkenin sekizi ise en zengin olan herhangi bir ülkeden daha yüksek nüfus büyüme oranına sahiptir (Diamond, 2006).

Bununla beraber dünyada meydana gelen iletişim devrimi sonucu küreselleşme, küyerelleşme olgularından bağımsız, dünya üzerinde devletler üstü ve uluslararası kimlikteki sermayeden ayrı bir medeniyet ikiliğinin faydalı yüzeysel bir teorik bakış sağlayacağı da belirtilmelidir. Bu nedenle sadece sayısal verilere dayalı olarak tahminler yapmanın sağlıklı olmadığı da belirtilebilir. Bu bağlamda farklı medeniyet-uygarlık değişkenlerini ele alarak birçok şekilde tanım yapılmış ve model oluşturulmuştur. Norbert Elias'a göre Batı'da medeni kavramı, Batılı öz bilinci ya da ulusal bilinci vurgulamak ve kendilerinin Batılı olmayan toplumlardan ya da ilkel toplumlardan ayıran farklı bir yapıya sahip olduklarını anlatmak için kullanılmıştır. Fourier'e göre Fransız ihtilâlinde doğan ticaret dünyası medeniyettir (Civilisation). Marx civilisation yerine kapitalizmi kullanmıştır. Rousseau' nun daha XVIII. yüzyılda medeniyetin aslında insanlığın kendisine yabancılaşması anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Toynbee'nin tarih felsefesi, bütün medeniyetler dinlerin tesiriyle meydana gelmiştir görüşüne dayanır. Toynbee'e göre 21 büyük medeniyet kurulmuştur. Toynbee, medeniyetleri önce iki grup içinde değerlendirmiştir. Bunlardan ilki tam gelişmiş medeniyetler, ikincisi ise ölü doğan medeniyetlerdir. Tam gelişmiş medeniyetleri bağımsız medeniyetler ve uydu medeniyetler şeklinde iki bölüme ayırmıştır. Toynbee'de medeniyetlerin özellikleri şu şekilde sıralanabilir; Maneviyat, Soyutluk, Öznellik ve Nesnellik, Evrensel, Bütünselliktir. Toynbee'ye göre medeniyetler basitçe doğma, büyüme ve ölüm süreçlerinden geçiyor olsa da her biri ilerleyen bir sürecin parçasıdır. Toynbee'ye göre medeniyetler iç merkezli tehditler yüzünden yıkılmaktadır. Dış merkezli tehditler ise, yıkılmanın eşliğine gelmiş bir medeniyetin ölümünü hızlandırmaktadır. Medeniyetler, yöneticilerin ahlâken bozulması,

yönetimi idare edebilmek için yıkıcı ve baskıcı davranmaları sonucunda yıkılmıştır. Toynbee"ye göre bir diğer yıkım nedeni, geçici bir kuruma putperestçe tapınmadan kaynaklanmaktadır. Spengler"a göre, medeniyet ve kültürün yaşam sürecinde, tıpkı diğer bütün canlı ve cansız varlıklarda olduğu gibi, doğma, büyüme ve ölüm süreçleri hâkimdir. Kültür ve medeniyet yalnızca "organik-nedensel" nitelikte değil, aynı zamanda anlamlı birliklerdir. Levi-Strauss medeniyetleri ikiye ayırır. Kümülatif medeniyetler; nesillerin birbirini tamamladığı, her neslin eklemeler yaptığı medeniyet ve kümülatif olmayan medeniyetler. Sonuç olarak medeniyetlerle ilgili teorilerin incelenmesi ve kavramsal olarak tartışılması hem şimdiki hem de geleceği anlamak açısından önem arz etmektedir. Sorokin, medeniyetlerin doğma zamanlarının belirlenemeyeceği gibi, ölümlerinin de tam anlamıyla gerçekleşmediği fikrini savunmuştur (Kutluer, 2003; Görgün, 2003; Gürbüz, 2010; Meriç, 2004). Diamond ise insanlığın son 13000 yıllık tarihine bakarak günümüzde medeniyetler arasındaki farkların büyük ölçüde coğrafi ve çevre koşullarına bağlı olduğunu savunmuştur. Diamond'un (2006), Sovyetler Birliği'nde son yaşanan çöküş de dahil, Maya, Ansazi, Paskalya Adalılar'ın ve diğer geçmiş toplumların çöküşlerinden çıkardığı sonuçlardan birisi de toplum refahı ve gücü en üst seviyeye ulaştıktan sonra 'sadece' on ya da yirmi yıl geçmesiyle düşüş de başlamaktadır. Bunun nedenini ise maksimum nüfus ve refah, maksimum kaynak tüketimi ve maksimum atık üretimi ile açıklamaktadır. Bir başka deyişle çevresel etkinin kaynakların limitine yaklaşması demektir. Dolayısıyla toplumların her türlü konuda en üst düzeye geldikten sonra hızla düşerek yok olmaktadır.

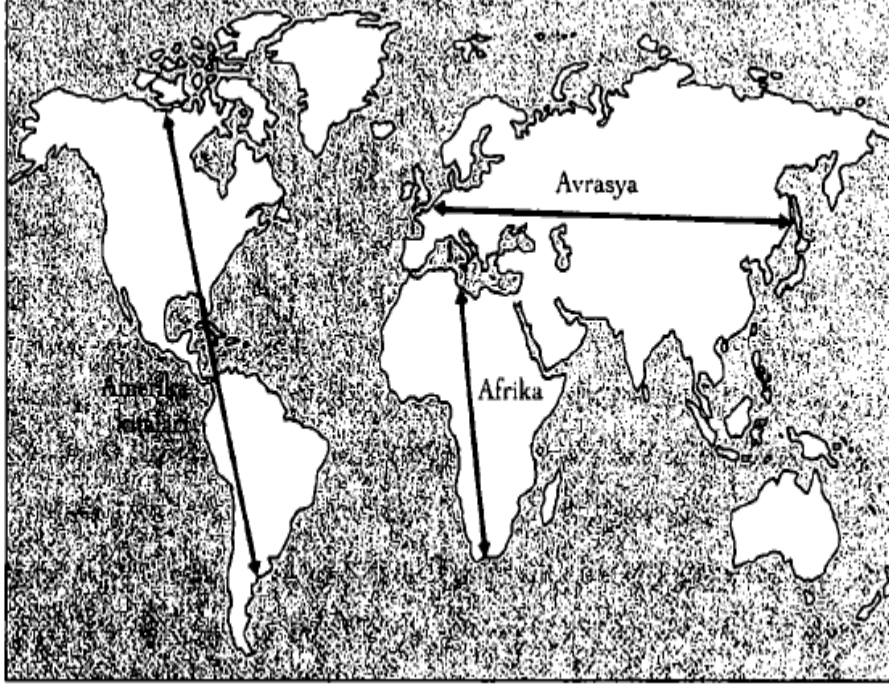
Diamond'un (2006), medeniyetlerin oluşumu konusundaki fikirleri de dikkat çekicidir. O'nun bu konuda verdiği en güzel örneklerden birisi Yeni Zelanda'daki Maori-Moriori çatışmasıdır. İlk atalan aslında aynı kültüre, dile, teknolojiye, evcilleştirilmiş bitki ve hayvanlara sahip olan bu iki halkın bin yıldan az bir zaman içinde farklılaşması birazdan bahsedilecek olan medeniyet kavramının anlaşılması için anlamlı bir örnektir.

"Her ikisi de Polinezya halkı olan Maori ve Moriorilerden çağdaş Maoriler, Yeni Zelanda'ya MS 1000 yılı dolaylarında yerleşen Polinezya çiftçilerinin torunlarıydı. Bundan kısa bir süre sonra bu Maorilerin bir bölümü Chatham Adaları'na gidip yerleşti ve Moriori oldular. Bu iki grup birbirinden ayrıldıktan sonraki yüzyıllarda birbirine karşı yönde gelişme gösterdiler, Kuzey Ada Maorileri daha karmaşık, Morioriler daha az karmaşık teknolojilere ve siyasal örgütlenmeye sahip oldu. Morioriler avcılığa ve yiyecek toplayıcılığına döndü, Kuzey Ada Maorileriye daha yoğun şekilde çiftçiliğe. Chatham Adaları'na gelip yerleşen ilk Maoriler çiftçilikle geçinen insanlardı belki, ama geldikleri yerlerdeki tropik bitkileri Chatham'ın soğuk ikliminde yetiştirmek olanaksız olduğu için bunların avcılık ve yiyecek toplayıcılığıyla geçinmekten başka seçenekleri yoktu. Gidip yerleşecek başka ada bulamayan Morioriler Chatham Adaları'nda kalmak ve birbirleriyle iyi geçinmeyi öğrenmek zorundaydılar. Bunu da

savaş denen şeyi tamamıyla defterden silerek başardılar, nüfus artışından doğabilecek anlaşmazlıkları en aza indirmek için de bazı erkek çocuklarını kısırlaştırıyorlardı. Yeni Zelanda'da kalan Maoriler nüfusları 100.000'in üzerine ulaşınca kadar çoğaldılar. Komşu topluluklarla sürekli ve kıyasıya savaşan, yerel olarak nüfus yoğunlukları yüksek toplumlar haline geldiler. Yeni Zelanda'daki Maori toplumdur; Maoriler çok çeşitli hammadde kaynaklarına sahipti ve özellikle yeşim kullanmakla ünlüydüler. Depoladıkları ürün fazlasıyla zanaat erbabı uzmanları, reisleri, yarı zamanlı askerleri besleyebiliyorlardı. Ürün yetiştirmek, savaşmak ve el sanatları için çeşitli el aletlerine gereksinimleri vardı ve bunları geliştirdiler. Törenler için binalar ve koca koca kaleler diktiler. Sonuç olarak Maori-Moriori çatışması Maoriler lehine sonuçlandı“ (Diamond, 2005).

Diamond benzer yorumu dünyada medeniyetlerin çıkışına da uygulamıştır. Neden Amerika kıtasındaki uygarlıkların diğer kıtaları “keşfetmemesini” kıtaların eksenlerinin yönünün insanlık tarihi üzerinde etkisiyle açıklamıştır. Eksenlerin yönü tarım bitkilerinin ve hayvan topluluğunun, belki de ayrıca yazının, tekerleğin, başka icatların yayılma hızını etkilediğini söyler. Yiyecek üretimine uygunluk açısından bölgeler nasıl farklılıklar gösterdiyse, yiyecek üretiminin yayılışı da kolaylık bakımından dünyada büyük farklılıklar göstermiştir. Örneğin, yiyecek üretimi Güneybatı Asya'dan hem batıya, Avrupa ve Mısır'a hem doğuya İndus Vadisi'ne (yılda ortalama 1,1 km hızla), Filipinler'den doğuya, Polinezya'ya (yılda 5,1 km hızla) yayılmışken yılda 0,8 kilometrenin altında bir hızla Meksika'dan kuzeye, Amerika Birleşik Devletleri'nin güneybatısına; mısır ve fasulye üretimi yılda 0,5 kilometrenin altında bir hızla Meksika'dan kuzeye; lama yetiştiriciliği yılda 0,3 kilometre hızla Peru'dan kuzeye, Ekvador'a yayılmıştır. Bu bağlamda Diamond medeniyetlerin gelişmesinde coğrafi faktörlerin gücüne işaret etmiştir” (Diamond, 2005). Bu noktada Diamond'un görüşlerinin makalede bahsedilecek olan İbn Haldun'un kuramıyla bağlamında benzerlik göstermesi İbn Haldun'un ne kadar modern bir düşünür olduğu belirtilebilir. İbn Haldun, beşerî coğrafya (human geography) üzerinde durmuş, coğrafi şartların sevk – idare, siyaset ve medeniyetle olan münasebetlerini de göstermeye gayret etmiştir. İbn Haldun'a göre beşeri ilimler, bir yönüyle doğa bilimleridir. İnsan doğanın bir parçası olması ile doğal bir varlıktır. Bu yüzden doğa yasalarına uyar. Başka bir deyişle doğa biliminin temel yasaları ve prensipleri, beşeri ilimlerinde prensip ve yasalarıdır. Böylece İbn Haldun beşeri ilimleri doğa bilimleri ile temellendirmek istemektedir (Bayrakdar, 2005; Dutlu, 2015). Aslında bu Diamond'un görüşleriyle olan fikirlerindeki benzeme görüşü yeni değildir. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçişin önemli simalarından Celal Nuri, Taine ve Buckle ile başlayan ve Elysee Reclus gibi coğrafyacıların geliştirdiği çevre teorisinin dört buçuk asır önce İbn Haldun tarafından ortaya atılmış olduğunu söylemiştir. Bununla beraber aydınlarımızdan bu tür çevreci kuramlara eleştiriler olduğu da bahsedilebilir. Örneğin O sırada basında en çok okunan Ahmet Refik tarihin objektif zamanı ilmi olarak indi ve sübjektif kanaatleri yaymaya hakkı

olmadığını, İbn Haldun'dan kalma «yükselme», «alçalma» devri deyimlerinin sosyolojik bir esasa dayanmadığını iddia etmiştir (Ülken, 1979).

Şekil 4. Diamond (2005) medeniyetlerin oluşumunda enlem ve boylamın etkisine yani coğrafi faktörlere vurgu yapmıştır.

Klasik İslâm felsefesinde medine, medenî, medeniyye ve es-siyâsetü'l-medeniyye arasındaki kavramsal ilişkiyi ele alan düşünürlerden birisi olan Fârâbî, insanın yalnızken karşılayamayacağı ihtiyaçlarının dayanışma, yardımlaşma ve iş bölümü içerisinde gidermesi gerektiğini ve bunun için de toplumsal bir hayat (içtimâ) oluşturma zorunluluğunun doğduğunu belirtmiştir. Buna göre şehir (medine), millet (ümme) ve milletler topluluğu (ma'mûre) çerçevesinde örgütlenen toplumların insana has yetkinliklerin oluşmasını temin edecek yeterlilikte olduğunu iddia etmiştir. Fârâbî'ye göre varlıklar arasındaki mücadele sadece farklı türler arasındadır. Aynı türler içerisindeki varlıklara gelince bunlarda türün kendisi onları birbirine bağlayan bağdır ve bu yüzden onlar barış içinde yaşamaları gerekir. İbn Sînâ da insanî ihtiyaçların giderilmesi ön savından hareketle toplumsal bir hayatın gerekliliğinin altını çizmiş, ancak topluluk halinde yaşamakla şehirler kurup medenî bir hayata ulaşmanın şartları arasında ayırımı da dikkat çekmiştir. Medenî bir hayatın gerçekleşmesi için sosyal ilişkilerin iş birliği zemininde yürütülmesi kadar adalet ilkesine göre sürdürülmesi de gereklidir. Ziya

Gökalp'e göre medeniyet, metotlu bir şekilde meydana gelen sosyal olayların bütünüdür. Kültür ise metotla meydana getirilmeyen, insanların duygularından meydana gelen sosyal olayların bütünüdür. Ziya Gökalp ise evrensel olan medeniyetle millî olan harsı (kültür) ayırmış bunlardan birincisini kabul etmenin gerekli, ikincisini başka milletlerden almanın ise zararlı olduğunu düşünmüştür. 1909'da Türkiye'ye gelen İttihat ve Terakki'nin tanınmış yazarları arasında olan "Frenk Ahmet" Garp medeniyetinin, diğer iki medeniyeti olan İslâm medeniyeti ile Budist-Brahman medeniyetini tahakkümü altına aldığı söylemiştir. Medeniyet 'Tarz-ı hayattır olarak hayatın kaffe-i tecelliyatı, maddi-manevi bütün şüunu olarak tanımlayan Ahmet bey, medeniyetin tefekkür ve tecessüs tarzından başlayarak, telebbüs şekline kadar hayatın bütün tecellilerini" kucakladığını söylemiştir. Bu noktada, aynı medeniyet zümresinin aynı kafa ile düşünüp, aynı kalp ile hissettiğini, aynı manevî cihazlarla mücehhez olduğunu söylemiştir. Server Tanilli ise medeniyetin iki farklı anlamı olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki, medeniyet barbarlığın karşıtı olan hâldir. Diğer tanıma göre medeniyet, bir halkı diğer bir halktan ayıran düşünsel, sanatsal, siyasal, sosyal ve dinsel eylemlerin bütünüdür. Sezai Karakoç, medeniyetin yıkılmaz olduğunu iddia etmektedir. Karakoç'un medeniyet tezinin çekirdeği iman ve İslâm'dır (Farabi, 1997; Korkusuz,2010; Kutluer, 2003; Görgün, 2003; Gürbüz, 2010; Meriç, 2004).

Sonuç olarak geçmişten günümüze medeniyet kavramıyla ilgili birçok çalışma yapılmış medeniyet, kültür, ulus bağlamında birçok tartışmalar ortaya çıkmıştır. Uygarlıklar sınırları belirli bir mekânda ve kendine özgü bir coğrafyada ortaya çıkarlar. Ayrıca, uygarlıklar toplumlardan ayrı düşünülemezler. Uygarlıklar ve medeniyetlerin varlığı şehir ve kentlerle kristalize olur. Her uygarlık, ekonomik, teknolojik ve nüfusale değişkenlere bağlıdır. Uygarlıklar ortak bir zihnin ürünüdür. Uygarlıklar süreklidir ve değişkendirler. Uygarlıkların kendine özgü, ayırıcı ve özgün çizgileri vardır (Braudel, 1995). Bununla beraber uygarlık-medeniyet-kültür ekseninde birçok çalışma mevcuttur. Yakın zamanda ortaya atılan modellerden en ünlüsü Huntington'un "*Medeniyetler Çatışması*" tezidir. Bununla beraber her ne kadar medeniyetlerle ilgili tartışmalar Batı dünyasında güncel bir konu olsa da kavram Ortadoğu tarihinde de tartışılmış ve incelenmiş bir kavramdır. Bu konuda öncülere ilk bilenen örnek olarak ise İbn Haldun olarak verilebilir. Bu nedenle bu çalışmada birisi yüzyılımızda batılı diğeri doğulu iki bilim adamının görüşlerini inceleyerek kavramsal bir çatı oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışma nitel bir çalışmadır. Doküman inceleme yoluyla betimsel analiz tekniği ile veriler toplanmış ve incelenmiştir.

2. Yöntem

Araştırma betimsel bir nitel araştırmadır. Betimsel araştırmalar daha çok bir olgu veya grubun bazı özelliklerini belirlemeye çalışan araştırmalardır. Her ne kadar tarama modeli nicel çalışmalar için daha çok kullanılsa geçmişteki veya halihazırdaki bir durumu olduğu haliyle tasvir etmeyi amaçladığı için araştırmancının tarama modeline göre düzenlendiği söylenebilir. Araştırma bir durum çalışmasıdır. Durum çalışmaları bir olgunun veya varlığın zamana ve mekana göre incelendiği çalışma olarak tanımlanabilir. Durum çalışmaları bir olayı meydana getiren ayrıntıları tanımlamak ve görmek, bir olaya ilişkin olası açıklamalar getirmek ve bir olayı değerlendirmek amacıyla kullanılabilir. Bu bağlamda bu çalışma bir durum çalışması olarak belirtilebilir. Araştırmada dokümanlar üzerinden inceleme yapıldığı için nitel bir araştırmadır. Doküman incelemesi, çalışılacak konular ile ilgili olarak yazılı ve basılı belgelerin tespit edilmesi ve analizini içerir. Belge tarama genel tarama ve içerik taraması olarak sınıflara da ayrılır. Bu araştırma da genel tarama yöntemi uygulanmıştır. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını olduğu gibi aktarmayı içeren bir nitel veri analiz türüdür.

3. Bulgular

3.1. Huntington'a göre Medeniyet Kavramı

Huntington'un insan anlayışı; Hobbes'un tabiriyle, "insan insanın kurdudur" ilkesi çerçevesinde geliştirilmiştir. Bu anlayışa göre, insan kendi varlığını bir özne olarak öteki ile belirlemekte ve bu belirlenimde daha ziyade çatışma içerisinde ortaya çıkmaktadır. Huntington'a göre bireylerin özsaygı gereksinimi, onların kendi gruplarının diğer gruplardan daha iyi olduğuna inanmasına yol açtığından dolayı bu özsaygı düşüncesi, öteki ve düşman varlığını ve ayrımını gerektirmektedir. Bu anlayış medeniyetler içinde geçerlidir. Bu bağlamda Huntington, medeniyet anlayışını şu şekilde tanımlamıştır: "Medeniyetin varılması gereken ideal olarak kullanılmasının bırakılarak medeni olmak için tek bir standardın olduğu dolayısıyla da sadece belli grubun veya elit bir kesimin medeni olabileceği varsayımından uzaklaşmak anlamına gelmektedir" (Huntington, 2006: 47). Bu noktada Huntington'un tek bir medeniyet kabulünden ziyade birden çok medeniyetin varlığına işaret ettiği söylenebilir. Huntington ayrıca medeniyetler zaman içerisinde belli bir evrimden geçse de tarihin bir yerinde sona ereceğinden fakat yaşam sürelerinin bir siyasal sistemden, bir imparatorluktan ve bir devletten çok daha fazla olduğundan bahsetmiştir. Bununla beraber medeniyetlerin belirgin sınırları, kesin bir başlangıç ve sona eriş tarihleri yoktur. Bir birbirleriyle sürekli çatışan ve ötekileşen medeniyetler arasında hegemonik ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Buna göre özne olarak insanı ve medeniyeti bir yandan tüketme, sahip olma, istifade etmeye yönlendiren bir idi

olan ve diğer bir yandan akli ve sezgileri önceleyen, eleştirel bakış açısına sahip ve özgürlüğünü ön planda bir insan anlayışı Huntington'un kuramında ortaya çıkmaktadır. Ne var ki Batı medeniyetinde daha çok id öne çıktığı için bu medeniyetin evrensel olması güçleşmektedir. Huntingtonyan medeniyetin insan tasavvuru kendisi gibi aynı statüde ve aynı güçte olanlara karşı saygılı, kendisinden aşağıda olanlara karşı ise kibirlidir (Alpay, 2011; Çetin, 2007; Huntington, 2004; Huntington, 2006; Ekber, 2003; Gürbüz,2010).

Huntington, kültürü; bir toplumu, bir grubu ya da bir milleti bir diğerinden ayıran dil, din, gelenek, tarih gibi bağlayıcı ve birleştirici öğeler topluluğu, medeniyeti ise kültürün en kapsamlı ve en yüksek formu olarak tanımlamaktadır. Medeniyetler siyasal değil, kültürel varlıklardır. Huntington, liberalizm, özgürlük ve insan hakları gibi Batılı kavramların Müslüman, Hindu ve Konfüçyen medeniyetlerdeki kavramlardan farklılık göstereceğini iddia etmekte ve bu toplumların modernleşmeler bile Batılılaşamayacaklarını öne sürmüştür. Bu bağlamda, Suudi Arabistan petrol gelirleriyle müreffeh, Japonya ise ekonomik rekabette üstün ve modern toplumlar olsalar da bu toplumların ve devletlerin Batılı toplumlar ve devletler olamayacaklarını iddia etmektedir (Huntington, 2003). Huntington'a göre, medeniyetler birbirinden tarih, dil, gelenek ve en önemlisi de din yoluyla farklılaşmaktadır. Huntington'a göre, medeniyetler arası çatışmanın bir diğer şekli ise komsu bölgesel fay hatlarında gerçekleşecektir. Fay hattı çatışmalarının asıl başlangıcı Soğuk Savaş'ın sonundaki Afgan savaşıdır. Diğer bir fay hattı çatışması ise, farklı din ve medeniyet mensuplarınca (Ortodoks-Müslüman) yürütülen Ermeni-Azeri çatışmasıdır. Medeniyetler çatışması diğer bir boyut ise, medeniyetler çatışmasının çekirdek devlet savaşlarıyla ilgili olan kısmıdır. Buna göre her medeniyetin bir çekirdek devleti vardır ve çatışmalar bu çekirdek devletler arasında olacaktır. Huntington'a göre İslâm dünyasında bir çekirdek devlet olmadığı için gelecek yüzyılda çatışma; Batı medeniyetinde çekirdek devlet ABD, Konfüçyüs medeniyetinde ise çekirdek devlet Çin arasında olacaktır (Huntington, 2006; Gürbüz,2010).

3.2. İbn Haldun'a göre Medeniyet Kavramı

İbn Haldun'un hayatı temel olarak iki bölümde incelenebilir. İlk aşaması, Kırk beş yaşında İbn Selâme Kalesi'ne yerleşene kadar makyavelist bir yaşam olarak nitelendirilebilirken hayatının ikinci aşaması ise "Siyasî entrikalardan uzak, huzurlu ve istikrarlı bir hayat yaşama imkanına kavuşmasıyla" birlikte kendisini ilme ve telife vermiş bir dönem olarak nitelendirilebilir. Doğrusal (linear) bir tarih felsefesini temel alan modernizmin tersine, Ülken'in de belirttiği gibi "İbn Haldun tamamıyla terakki (ilerleme) aleyhtardır. Her şey hareket ettiği noktada nihayet bulur ve yeniden başlar." Döngüsel tarih anlayışı ilkin, Antik Çağ kültür felsefesinde ortaya çıkmış, sonraki çağlarda Doğu'da İbn Haldun, Batı'da ise Vico ile canlanmıştır. Spengler'da da görülen bu anlayışta doğma, büyüme,

gelişme ve ölüm evresi bütün kültürlerin ve medeniyetlerin nihaî ve ortak kaderleridir. Eflâtun ve Aristo, hükümetleri birer hayvana benzetmişlerdi. İbn Haldun bu görüşü derinleştirerek tarih felsefesine esas diye almış, devletlerin uzviyetler gibi tabii birer ömrü olduğunu iddia etmişti. Marx, her sosyal evrimin sonunda üretim araçlarındaki değişme ile eski toplum arasındaki intibakın kaybolması üzerine birinci şeklin çökerek devrimle yerini üstün bir toplum şeklinin aldığını iddia etmektedir. Comte, Spencer, Durkheim gibi evrimci sosyologlar alçalış toplumun evrimi sırasında meydana çıkabilen arızî olaylardan saymaktadırlar. Halbuki Marx ve onun izinden gidenlere göre alçalış her evrim devresinin zarurî sonudur ve bu alçalış bir devrimle biterek yeni bir devir başlar. Bir kısım felsefe tarihleri, meselâ Ortaçağda İbn Hâldun, O. Spengler bu Alçalış görüşünde kısmen Marxci görüşle birleşirler. Sonuçta İbn Haldun, Oswald Spengler veya G. Le Bon gibi “Medeniyetler nasıl sönerler” diyor ve bu eski probleme ırklar psikolojisi açısından, onların yükselişi ve çöküşü ile cevap vermiştir (Ülken, 1969; Ülken, 1979; Gürbüz, 2010; Korkusuz, 2010). Toynbee'nin yöneticilerin hatalarına dayandırdığı yıkım düşüncesi, 14. yüzyılda yaşamış sosyal bilimci İbn Haldun'un düşünceleriyle benzerlik göstermektedir. Ona göre devletler, toplumların gelebileceği son aşamadır ve beş evreden oluşmaktadır. İlk evrede yöneticiler devletlerin sınırlarını koruyarak ve halkın refahını sağlayarak ulu bir tablo çizmektedirler. İkinci evrede hükümdar yönetimde ayrıcalık verdiği akrabalarını uzaklaştırmak istemektedir. Üçüncü evrede hükümdar büyük şehirler, görkemli kaleler, binalar, surlar ve gösterişli yapılar dikmektedir. Dördüncü evre toplumun barış ve kanaatle yaşama çağıdır. Beşinci evrede israf ve saçıp savurma dönemi başlamaktadır. Böylelikle devlet yıkılma aşamasına gelmektedir (Gürbüz, 2010). İbn Haldun'un ‘tavırlar (aşamalar) nazariyesi’de buna benzer bir aşamalar silsilesi barındırmaktadır.

“Ona göre ‘asabiye’nin müşterek gayretiyle bir devletin ‘kuruluş ve zafer aşaması’ gerçekleşir. Zafer ve birlik aşaması güç ile birlikte iyi ahlâk neticesinde ortaya çıkar. İkinci safha ‘gücün şahsileşmesi’ dönemidir. Bu safhada iktidar bir kişinin ya da ailenin tekelindedir. Siyasî istikrarın sağlandığı üçüncü aşama ise vergilerin düzenli toplanması neticesinde ‘imar’ dönemini kapsamaktadır. Dördüncü devre ‘sulh ve istikrar’ devresidir. Devlet iç ve dış ilişkilerinde muhafazakâr bir yol tutar. Son devre ise ‘çözülme ve yok oluş devresi’dir. İktidar sahipleri keyfilik bataklığına saplanıp kalırlar, hem siyasî hem sosyal yapı kokuşur. İbn Haldun’a göre tüm bu süreçler zorunludur ve döngüseldir” (İbn-i Haldun, 2009: akt. Korkusuz, 2010).

İbn Haldun Osmanlı'nın son zamanlarından itibaren ilgi gören bir filozoftur. İlk önce Kâtip Çelebi İbn Haldun'la ilgilenmiştir. Daha sonra Naima, Tarihi'nin başında İbn Haldun'un çöküş nazariyesini anlatmıştır. Cevdet Paşa eserlerinde bu görüşü devam ettirmiştir. Ayrıca Brîzâde ve Cevdet Paşa Mukaddime'yi Türkçeye çevirmişlerdir (Ülken,

1979). İbn Haldun tarihe izafetçi ve naturalist görüşü uygulayarak akılcı ve rasyonalist düşünceye meydan okumuştur. XIV. yüzyılda yazdığı “*Umumi Tarihe Giriş*” (Mukaddime) adlı eserinde ilk defa olarak bir “tarih felsefesi” meydana getirmiştir. Yalnız tarihi tahlillerinde bir nevi sosyoloji taslağı ve tarih felsefesi çıkarmakla kalmamıştır ; ayrıca bütün zaman ve mekânlar için değişmez hakikatler arayan ve bunları bulduğunu iddia eden filozoflara hücumdan etmiştir; “*Mukaddime*” sinin bazı yerlerinde açıktan açığa Farabi ve İbn Sina ile onların üstadları olan Aristo’ya hücum etmiştir (Ülken, 1963). Cemil Meriç ise “*ümran*” adını verdiği sosyoloji biliminin gerçek kurucusu ise İbn Haldun olarak nitelemiştir. Çağdaş düşüncenin Batı’da Machiavelli ile başlarken Doğu’da İbn Haldun’la başladığını ifade etmiştir. İbn Haldun içinde yaşadığı buhranlı devirleri anlamaya çalışmıştır. Buhranı ne Tanrı’nın iradesiyle izaha kalkışmıştır ne de dış güçlere atfetmiştir. Çöküşün sebebinde toplumların iç yapısının önemini vurgulamıştır. Geçen asrın sonlarına kadar hiçbir Avrupalı tarihçi böyle bir anlayışa erişememiştir (Atasoy, 2013; Meriç, 1974). Onun sisteminin temel tartışma alanını Mukaddime’de şu başlıklar altında incelenebilir (Oruç, 2010):

- 1) Genel olarak sosyal organizasyon (umran, civilization) ve bunun kısımları.
- 2) Bedevî topluluğu (el-umrânü’l-bedevi).
- 3) Devlet, sultanlık ve hilafet otoritesi.
- 4) Yerleşik toplum.
- 5) Zanaatlar, geçim sağlama yolları.
- 6) İlimler ve bu ilimlerin tahsili.

İbn Haldun’a göre toplum hâlinde yaşama zorunluluğunun üç temel sebebi vardır: Gıda, güvenlik ve “üns” yani dostluk ihtiyacı. Ünsanlar bu ihtiyaçlarını, ancak toplumsal hayat yoluyla karşılayabilirler. Bu yüzden toplum hâlinde yaşamaya mecburdurlar. Medeniyet bu üç ihtiyaca cevap verdiği için zorunludur. Toplum hâlinde yaşamayan insanlar, bu ihtiyaçlarını başka türlü karşılayamazlar. Çünkü medeniyet veya toplum kurma süreci “irâdî”dir. Buna karşılık hayvanların toplum kurması ise “ilhâmî”dir (Şentürk, 2006). İbn Haldun medeniyeti kısmen nüfus hareketi bağlamında ele almış ve tarihte farklı istikametler takip eden, gayeleri farklı medeniyetlerin olduğunun altını çizmiştir. O’na göre kavimler ve medeniyetler bir rolü ifâ için ortaya çıktıktan sonra, bu rolü oynayıp çekilmektedirler ve bu bakımdan görüşleri sosyolojideki işlevselci yaklaşıma yakın olarak ele alınabilir (Meriç, 1999). İbn Haldun, insana özgü toplu halde yaşama olgusunu ifade etmek üzere kullandığı ümran kavramı, hem bedevî toplulukları hem de uygar toplumları içermektedir. O, bu bakımdan farklı bir terminoloji oluşturmaya çalışmış ve diğer filozofların siyaset felsefesi geleneğinden ayrı bir anlayış ortaya koymuştur. Nitekim kendisi, bu ilmin Fârâbîve İbn Sînâ’nın “*ilmü’s-siyâseti’l medeniyye*” ile karıştırılmaması

gerektiğini; çünkü söz konusu felsefî disiplinin metafizik ve ahlâk felsefesinin temellerine dayanırken kendi felsefesinin tarihî olay ve sosyal olguların sebep-sonuç ilişkisi içinde ele alarak toplumsal değişme yasalarını tesbit etmeye çalıştığını belirtmiştir. Bu bağlamda onun ümran ilmi ideal ve değerlerden ziyade hayatın gerçeklerine odaklanmaktadır. İbn Haldun, modern Batı dillerindeki “civilisation” kelimesiyle karşılanabilecek olan “*hadâre*” terimini daha ziyade bilimler ve sanatların gelişimiyle yahut zevklerin incelmesi ve refahın artmasıyla ilişkilendirmiştir. Civilisation’a kök anlamı bakımından en yakın kelime olan “hadariyet”, İbn Haldun’da refah ve israf dönemini çağrıştırmıştır. Hadarilik, bedevi toplumlara göre daha çok gelişmiş toplumları ifade eden bir kelimedir. Hadarîler ise kent ve şehirler merkezlerinde yaşayan, medeni toplumlardır. Ilıman iklimlerde yaşadıkları için, çalışkandırlar ve teknolojik açıdan bilgi ve birikim sahibidirler. İktisadi açıdan büyüme ve gelişme bu toplumlarda görülür. İbn Haldun da medeniyet ile şehirleşmeyi benzer gelişim çizgisi içinde ele almış ve toplumları, bedevî (göçebe) ve hadarî (yerleşik) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bununla beraber bu kategorilerin statik olmadığını bedevi toplumların zamanla çeşitli ekonomik faaliyetler sonucu hadarîliğe geçiş yaptığı ve medenileşmeye başladığını vurgulamıştır. Bu geçiş sürecinin sonunda, zaruri ihtiyaçlardan, lüks tüketime geçildiğini böylece çeşitli adetlerin ortaya çıkarak “bozulma” sürecine girildiğini belirtmiştir. Son olarak İbn Haldun’a göre, iktisadî ve ekonomik bakımdan büyüme ve gelişme olabilmesi için iklimin elverişli olması gerekmektedir. İklimin elverişli olduğu ve mahsulün bol bulunduğu bölgelerde ise Hadarî toplumlar yaşamaktadır (Albayrak, 2009; Bilge, 2011; Sönmez, 2003; Kutluer, 2003; Görgün, 2003; Korkusuz, 2010; Taşkın, 2013).

İbn Haldun, değişimin evrenselliğini, tarihin kesintisizliğini-sürekliliğini, insan topluluklarının dinamik ve değişken karakterini gözlediği için, kendisinden önceki tarihçileri izlememiştir (Hassan, 2010). İbn Haldun, toplumların maddi ve manevî fetihlerini Umran kelimesiyle ifade etmiştir. Umran, bir yerlerde oturmak, biriyle düşüp kalkmak, toprağı işlemek, bir evi tanzim etmek, müreffeh hale getirmek v.s. ömür, amr’dan kökünden gelmektedir. Muammir: «colon». Müstanür: «kolonyaliste». Müstamere: sömürge kelimeleri de bu kökle ilişkilidir. İbn Haldun, medeniyet ve kültürü tek bir kavram olarak Umran kelimesiyle ifade edilmiştir. İbn Haldun’a göre «Tarihin amacı, insanın içtimaî durumunu yani medeniyeti ve bu medeniyetin icabı olan hadiseleri anlatmaktır». Meriç’ e göre (1986) İbn Haldun’un eserinin iki anahtar mefhumu, umran ile asabiyettir. Umran, geniş mânâsıyla kültür demek: «bilgiyi, inancı, sanatı, ahlâkı, hukuku, adeti, bir kelime ile, insanın içtimaî bir varlık olarak elde ettiği bütün kabiliyetleri kucaklayan, girift bütün olarak (Tylor akt:Meriç, 1986) veya «bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, içtimaî ve dinî düzen, adetler ve inançlar » (Dixon, akt:Meriç, 1986) olarak tanımlanabilir. Bedevilik, umranın ilk aşamasıdır. Diğer bir aşama

olan Haderiyetin ise (şehir hayatı) çeşitli dereceleri vardır ve bu derecelerin inkişaf etmesindeki muharrik kuvvet asabiyettir (Lahbabi Aziz, İbn Khaldoun, Paris 1988, akt Meriç, 1986). Arap aydınları da, bedevî ümrani ilkel kültür, haderî ümrani medeniyetle karşılaşmaktadırlar. Meriç'e göre çağın büyük tarihçileri için, medeniyetle kültürün aynı şey olduğu kanaatinde İbn Haldun'la birleşmektedirler (Meriç,1986). Umrani olgusunun İbn Haldun'a göre üç özelliği vardır (Albayrak, 2009):

- 1) Tabiîdir: İnsan toplumu tabiidir, insan tabiatı gereği sosyaldır, tek başına yaşayamaz.
- 2) Organiktir: İnsan toplumunun belli bir biçimde gelişmesi zorunludur.
- 3) Fonksiyoneldir: Bireyler, iyi yaptıkları ve belli ustalıklar kazandıkları belli bir işte uzmanlaşmaya yönelirler.

İbn Haldun'a göre umran ağacının kökü badiye ise gövdesi mülk ve hadara, özsuyu kollektif şuur, kitle psikolojisi, kollektif ruh gibi kavramlarla ifade edilebilecek "asabiye"dir. İbn Haldun'un 'asabiye'nin aslında hakikati olmayan farazi, vehme dayalı bir şey olduğu vurgusunu yapması çok çarpıcıdır. Ona göre 'asabiye' insanlar arasındaki yakın ilişki ve bağ oluşturma ve korumada ortaya çıkar. Eğer ortak bir tarihi arka plan ve geçmiş varsa bu bağ işe yarar ve insanlar harekete geçer, şayet bu bağ açık ve yakın bir durumu ve dönemi kapsamıyorsa insanların ilgisi zayıflar ve onları harekete geçmekten de alıkoyar. İbn Haldun'un asabiyet nedeniyle "kişilerin yaşamlarını anlamlandıran yüksek bir değer, inanç uğruna gerektiğinde hayatlarını çekinmeden ortaya koyabilme duygusu ve davranışı gösterdiğini vurgulamıştır". Bununla beraber İbn Haldun'a göre çok fazla kabile ve 'asabiyeler'in bulunduğu yerlerde kuvvetli ve devamlı bir devletin az görüleceğini vurgulamıştır (Albayrak, 2009; İbn Khaldun, 1980: C. 1: s. 264-265).

3.3. İbni Haldun'un Eğitime İlişkin Görüşleri'nin Medeniyet Çatışması Bağlamında İncelenmesi

İbn Haldun'un eğitimle ilgili görüşlerinin medeniyet kavramına ilişkin bakışı açısından şekillendiği söylenebilir. Ona göre eğitim sonucunda bireylerde tutum değişikliği ortaya çıkmaktadır. Bu köylü ve kentli insanlar arasındaki eğitsel tecrübeler nedeniyle anlayış, kavrayış ve eğitsel açıdan farklılaşmalara yol açmaktadır. İnsanların zeka düzeyleri benzer bile olsa farklı çevrelerin onların zeka ve kavrayış düzeyine etki ettiğini söylemektedir. O'na göre doğuştan gelen yetenekler çevreyle şekillenmekte ve gelişmektedir. İbn Haldun bugünde hala geçerli olan öğretmenlerin ücretlerinin yetersiz olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Eğitimde tahta kullanmak gibi çeşitli materyal ve tekniklerin kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Öğretmenliği bir meslek ve sanat olarak tanımlayan İbn Haldun, bilimleri ise doğal ve nakli bilimler olarak sınıflandırmıştır.

Doğa bilimlerini akıl yürütme ve gözleme dayalı hikmet ve felsefenin, nakli bilimleri ise daha çok nakil ve imana dayalı bilgiler olarak tanımlamıştır. Bilimler tek olmasına rağmen her bilimin farklı bir öğretim yöntemi içerdiğini söylemiştir. Din eğitiminin gerekli olduğu ve bunun küçük yaşlarda verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İbn Haldun'un köylü kentli insan ayırımında yaptığı yorum eğitilmiş-eğitimsiz ayırımında da ortaya çıkmıştır. Ona göre eğitim insanları edilgenleştiren ve cesaret ve gözü peklik duygularını alan bir yapıdır. İbn Haldun'un eğitimle ilgili ilkeleri şu başlıklar altında incelenebilir: 1- Çocuğa sert davranmamak 2-Aynı anda iki bilgi aktarmamak 3-Öğretimde sıra takip etmek 4-Gezi ve gözlemi eğitimde kullanmak 5-Özel ders vermek 6-Ezbercilikten kaçınmak 7-Öğretimde somut olana ve etkileşime önem vermek 8- Öğretim sürecinden basitten karmaşığa doğru bir yol takip etmek 9- Gerektiği zaman yargılamave ceza kullanılabilir 10- Eğitimde tekrar önemlidir 11-Eğitimde yetenek ve bireysel farklılıklar önemlidir 12- Gerekli ve işlevsel bilginin eğitimde öğretilmesi esastır 13- Eğitimde tartışma yöntemi kullanılmalıdır 14- Öğretimde ekonomiklik ilkesine uyulması 15- Özet bilginin öğrenmeye az etkisi vardır. Sonuç olarak İbn Haldun eğitimde kalıttan ziyade toplumun ve çevrenin etkili olduğunu ve eğitimin toplumsal bir olgu olduğunu vurgulamıştır 16 Eğitsel seyahatler ve uzman görüşleri eğitim açısından önemlidir 17- Önceki öğrenilenlerin sonrakilere olumsuz etkisi nedeniyle tek alanda uzmanlaşmanın gerekliliği 18- Ders İşleniş Sırasında Konunun Dağıtılmaması 19- Dersler Arasındaki Sürenin Ölçütünün uygun olması 19- Alet İlimlerinin Öğretiminde İzlenmesi Gereken Metot 20-Şiir Sanatını Öğrenme Metodu 21- Dil Öğrenme Metodu (Tezcan, 1981; Demircioğlu, 2012, Erdoğan, 2002; Gün, 2002; Süngü, 2009; Oruç, 2010).

Bu noktada İbn Haldun'un eğitimle sadece döneminde daha popüler olan dini bilimleri kastetmediği vurgulanmalıdır. İbn Haldun'un çağındaki ilimleri tabiî (tabî'yya) ve nakli (naqliyya) ilimler olarak ayırmıştır. O'na göre tabiî ilimler fikir ve akıl ile öğrenilir. Böylece, insan algılama (idrâk) yeteneğiyle bu ilimlerin konularını, sorunlarını, argümanlarını ("delil" ve "burhan"larını), öğrenim ve öğretim yöntemlerini kavrar, inceler ve anlar. Naklî ilimler ise, Şeriatı vaz'eden (Şâri': Shâri) nakil ve rivâyet edilen haberlere dayanır; bu ilimlerin esas ve usûlleri öğrenilirken akla dayanılmaz, ancak sorunların ayrıntı ve uzantılarını asıllarla bağlamak hususunda aklın yardımına başvurulur (Hassan, 2010). Burada akli ilimler olarak şunları bahsetmiş olduğu belirtilmelidir.

AKLÎ İLİMLER

I. MANTIK İLMİ

II. TABİÎ İLİMLER

A. Fizik

B. Tıp

C. Tarım ()*

İLÂHİYAT İLMÎ (al-eilm al-ilâhî: METAFİZİK)

MATEMATİK (TALİMİ İLİMLER : tacâlîm; 'ulûm-u riyâziye', riyazî ilimler)

A. Geometri ve türevleri

1. Genel geometri

2. Kürevî ve konik geometri : Sferik trigonometri ve Mekanik (Cerr-i eskal'e ilişkin geometri ve hesaplar)

3. Yüzölçümü

4. Optik pers (Menâzır)

B. Aritmetik ve türevleri 1. Genel aritmetik

2. Cebir (Cebr)

3. Ticarî aritmetik (Muamelât)

4. Ferâiz (Kanunî hesaplar, miras hesapları)

C. Astronomi ve türevleri

1. Genel astronomi

2. Astronomik hesap (Zâyiçeler ilmi)

D. Müzik

Bununla beraber buradaki verilen yapının kaba bir iskelet olduğu vurgulanmalıdır. Örneğin İbn Haldun matematik bilimleri nicelikleri (al-makadir) konu alan bilimler olarak dört ana grupta toplanırlar: Süreksiz nicelikleri, yani sayıları konu alan “sayı bilimleri” (al-'ulum al-'adadiyya), sürekli nicelikleri, yani bir, iki veya üç boyutlu geometrik şekilleri konu alan “geometrik bilimler” (al-'ulum al-handasiyya), seslerin ve nağmelerin birbirlerine nispetlerini ve onların sayısal ölçülerini konu alan “müzik bilimi”, gök kürelerinin şekilleri, gezegen ve yıldızların yer ve sayıları, hareketlerini inceleyen “astronomi bilimi” ('ilm al-hay'a). İbn Haldun bunların da alt dallana inerek bunlardan örneğin sayıları konu alan bilimler içine “aritmetik” (al-aritmarikî), “hesap bilimi” (sına'a al-hisâb), “cebir” (al-cabr ve al-mukâbala), “ticarî muameleler” (almu'âmalâc), “miras paylaşılması” (al-farâiz) bilimleri girer. Sürekli nicelikleri konu alan bilimler içine de “küre ve koniler geometrisi” (alhandasa al-mahsûsa bi al-aşkâl al-kuraviyya va al-mahrûtât), “yer ölçümü” (al-misâhâ), “optik” (al-manâzır) ilimlerini dahil etmiştir (Arslan, 2008).

İbn Haldun'un matematik bilimlerin kesin birer bilim olarak ele almış ve geometrinin bürhanlarının çok açık seçik ve düzenli olması nedeniyle, geometrinin, zihni aydınlatıp (iza'a fi al-akl), düşünceye doğruluk vereceğini (istikama fi al-fikr) belirtmiştir. Benzer şekilde, İbn Haldun'a göre aritmetiğinde çocukların eğitimi için en iyi yol olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bu bilim de zihni aydınlatır, onu doğruya yöneltecek bir şekilde

eğitir. Bu bilimin dayandığı temeller sağlamdır ve ayrıca insana kendi kendisini disipline etmek (münâkaşa al-nafs) imkânım verir (Arslan, 2008). Görüldüğü gibi İbn Haldun bilimlerin tasnifini yaparken onların eğitimle olan ilişkisine de vurgu yapmıştır. İbn Haldun'un pedagojik anlayışı, sanat öğrenmesiyle bağlantılı olarak çocuk veya yetişkin, pratik sanatlar veya bilimler, ahlakî veya dinî değerler ile ilgili olsun, tüm pedagojik eylemlerin amacı, istikrarlı bir eğilimin ruhdaki oluşumuna anlayışına dayanmaktadır. O bir kez edinildikten sonra, bu eğilim ortadan kalkmayacağını, sık sık, üzerine sürüldüğü kumaşın imha edilmesine kadar varlığını sürdüren boya örneğiyle bu durumu izah etmiştir (Cheddadi, 2000). Bu noktada, İbn Haldun'un eğitimle ilgili bazı temel fikirleri şu şekilde verilebilir (Dajani; 2015; Husri: 2001; Demircioğlu, 2012):

- 1) Yararlı olması için eğitim kademeli olarak verilmelidir.
- 2) Beşeri umranda ilim tabii bir olaydır.
- 3) Belirli bir bilim dalında verimli bir şekilde uzmanlaşmış bir öğrenci, bir başkasını daha kolay öğrenmeye hazır olacaktır.
- 4) Eğitim süreci, çocukların öğrendiklerini unutamayacakları şekilde kalıcı ve sabit sürelerde yapılmalıdır.
- 5) İlim öğreniminde tutulan doğru usul ve bunu ifade etmenin yollarına riayet edilmelidir.
- 6) Çocukların öğrenimi ve İslâm ülkelerinde bu konuda uygulanan değişik usuller
- 7) Öğrencilere sert davranmak onlara zarar verir ve öğrencilerin coşkusunu zayıflatır, tembelliğe yol açar, yalan söylemeyi ve sahtekârlık ve kötülük etmeyi öğretmek gibi olumsuz sonuçlara yol açar.
- 8) Bir ilime dair çok eser yazılması, o ilimin elde edilmesini engeller.
- 9) Bir ilime dair yazılan eserlerin çok özet olmaları, onun öğrenilmesini zorlaştırır.
- 10) Alet ilimlerinde geniş görüşlere yer verilmemeli, meseleleri dallandırıp budaklandırmamalıdır.
- 11) İlim öğretimi bir sanattır.
- 12) Farklı zamanlarda farklı bilimler öğretilmelidir.
- 13) Bilgi edinmek, eğitim almak ve bilginlerle tanışmak için seyahat etmek insanların öğrenmelerini artıracaktır, çünkü her biri kendi araştırma ve soruşturma yöntemlerine katkıda bulunacaktır.
- 14) İlim için yolculuk yaparak hocalarla görüşmek öğrenimdeki mükemmelliği artırır.
- 15) Şeriat, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Fizik ve Teoloji gibi temel bilimler daha fazla çalışılmalı ve araştırılmalıdır. Diğer taraftan, Mantık, Arapça ve Matematik gibi ikincil bilimler tamamlayıcı dersler olarak çalışılmalıdır.
- 16) Mudar (Arap) dilinin öğrenimi, Arapça sanatından başka olup öğrenim hususunda ona ihtiyaç yoktur.

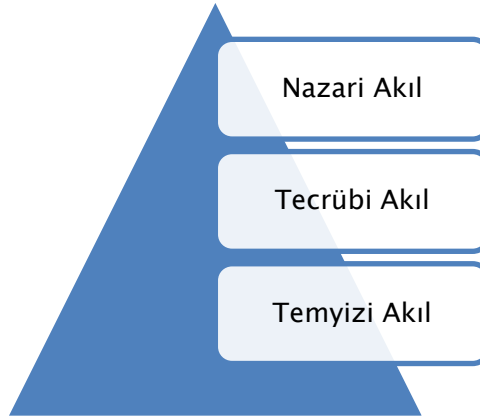
- 17) Şiir sanatı ve öğrenilmesinin hâsıl olması çok ezberle iyi olması, ezberlenenin iyi olmasıdır.
- 18) Sanatlar mutlaka öğrenimle kazanılır.
- 19) Bir sanatta meleke kazanan, nadiren başka bir sanatta da meleke kazanabilir

“İbn Haldun’a göre insan için eğitim ve öğretmen iki sebepten dolayı zorunlu bir ihtiyaçtır. Birinci sebep insanın merak güdüsüdür; onun ifadesiyle insan sadece anlamak ve ezberlemekle öğrenilmesi mümkün olmayan, ancak özel bir meleke ile öğrenilebilecek olan çeşitli ilimleri öğrenmek ister, çünkü düşünce idrak edemediği şeyleri de öğrenmek istediğinden insan ilimde veya ilmi idrak bakımından kendinden üstün olan veya önceki peygamberlerin irşad ettiği, bilgileri nakleden kişilere başvurur ve bunlardan öğrenir” (Ev, 2007). Bu noktada İbn Haldun medeniyet ve eğitim ilişkisine vurgu yapar ve buradan öğrenme ihtiyacının aslında bir medeniyet sorunu olduğunu vurgular. *“Araplar bedevi ve ümmi olduklarından kitaptan anlamazlardı. Oluşumların sebepleri, yaratılışın başlangıcı ve varlığın esrarı gibi öğrenmek istedikleri şeyleri Ehl-i Kitaptan sorar ve bu konularda onlardan yararlanırlardı.”* (Ev, 2007).

İlk aşamada eğitimin gerekliliğini makro düzlemde ele alan İbn Haldun, ikinci aşamada bunun mikro düzeyde bedenle ilişkisine vurgu yapar ve ister fikir vb. veya hesap gibi diğer şeyler çeşidinden olmak üzere beyinde bulunsun, tüm melekeler cismanî olduğunu bu nedenle cismanî olan şeylerin tümü, hissi şeylerdir, onun için de bir öğretmenin öğretimine ihtiyaç vardır” (Ev, 2007).

İbn Haldun’a göre hissî âlem (âlemü’l-hiss), aklî âlem (âlemü’l-fikr) ve ruhanî âlem (âlemü’r-rûh ve’l-melâike) olarak üç âlem vardır ve insan bilişi, bu üç âlemi kavrama yetisine sahiptir ve üçünün de merkezindedir (Saritaş, 2014). İbn Halduna göre insan düşünebilen, fikir üretebilen bir varlıktır ve insanı diğer canlılardan ayıran akıl sahibi olmasıdır. İnsan akli sayesinde olaylardaki sebepler zincirini düzenli bir şekilde kavrayabilir. Bu nedenle eğitilebilir. İbn Haldun, bireyin doğumdan itibaren ölüm anına kadar geçirebileceği bir gelişim sürecinden bahseder. İnsan akli sayesinde çevresine uyum sağlar ve çevresini değiştirir. Devlet, asabiye, ahlak vb gibi toplumsal ve bireysel olgular insanın başka insanlara ihtiyacı olduğu fikri nedeniyle ortaya çıkmıştır. İbn Halduna göre insan zihni doğuştan boştur yani epistemolojik açıdan hemen hemen bütün bilgi türlerinden mahrumdur ve öğrenme sürecinde içeriği dolar. İnsanlar, çevre ile olan etkileşimleri sonucu bilgi, beceri, tutum ve değer kazanırlar. İbn Haldun’da öğrenme süreci Şekil 5’deki gibi verilebilir. Boş olan insan zihni insanlarla ilişki ve tecrübe sonucu içerik olarak dolmaya tekrar ve devamlılık sayesinde biçimlenmeye ve hal olarak süreklilik kazanmaya ve zihinsel bazı süreçlerin tekrarlarla melekeye dönüşmesi,

beraberinde insanı diğer canlılardan ayıran düşünme yeteneğini açığa çıkarır. Eğitimin ve ilmin kaynağını tespit etmeye çalışan İbn Haldun'a göre beşeri umranda ilim ve ilmin öğrenilmesi tabiidir. Çok bariz bir biçimde insan unsuru, İbn Haldun'da medeniyetin kurucu ögesidir (Demircioğlu, 2012, Erdoğan, 2002; Gün, 2002; Süngü, 2009; Oruç, 2010). *Her ilimden bir şeyler öğrenme insana yeni bir düşünce kazandırıp, akıl, bilgileri hızla idrak etme yeteneğini kazanınca birey diğer bir sanatı kolaylıkla öğrenir* (Ev, 2007). Bu nedenle İbn Haldun, müfredatın, öğrencilerin yeteneklerini ve yeteneklerini hesaba katan belirli ilkelere uygun olarak iyi organize edilmesi gerektiğini savunmuş, içeriğin basitten daha karmaşık öğelere, kolaydan zorluğa ve somuttan soyuttan doğru hareket eden mantıksal bir diziyi ve derecelendirmeyi izlemesi gerektiğini belirterek eğitim programı ve öğretim alanında da önemli fikirler ortaya atmıştır (Zamel, 2017). Tam bu noktada eğitim sosyolojisini unutmayan Haldun yine öğrenmenin medeniyetle ilişkisine atıfta bulunmuştur. O'na göre, *“doğudaki insanların zekalarının gelişmiş olmaları nefislerinin ilmî faaliyetlerin etkisi altında kalmış ve gelişmiş olmasındandır. Batı Afrika halkının göçebe kültürü etkisinde kalmalarının sebebi ise eğitim-öğretim hüner ve sanatta ilerleyememiş olmalarıdır. Doğu ile Batı Afrika halkı ve hadaîler ile bedeviler arasındaki zekâ ve yaşantı bakımından görülen farklar eğitim-öğretimin bir sonucudur. Hadaîlerin iyi öğretim görmüş olmaları ve sahip oldukları sanatlar onların bedevîlerden daha akıllı ve zeki olmalarını sağlamıştır.”* (Ev, 2007). Bu nedenle, İbn Haldun, uygun sosyal ve modernize ortamın yanı sıra öğretmenle uygun içeriğin bulunmasının, bir tarafta daha iyi bir eğitim başarısı ile sonuçlanacağına ve öğrencinin diğer tarafında öğrenme yeteneğini kazanacağına inanmıştır (Zamel, 2017).

Şekil 5. İbn Haldun'a göre eğitim yoluyla üç tür akıl gelişir.

İbn Haldun, insanı diğer varlıklar arasında ayrıcalıklı kılan aklın sınırları olduğunu belirtmek amacıyla akıllı bir teraziye benzetir. Ona göre akıl, altın tartmak amacıyla

yapılan fakat bazen suistimâl edilerek dağları tartmada kullanılan teraziye benzetilmektedir. Aklın bilgi üretmede kullandığı vasıtalar; iç ve dış duyulardır. Bu vasıtalarla elde ettiği bilginin kontrolünü ise; duyular, deney ve tecrübe ve mantık ilmi kaidelerine göre sağlamaktadır (Aydın, 2017). Ona göre öğrenme sonucu üç tür akıl gelişir: Temyizi Akıl: Dış dünyayı kavramaya ve anlamaya yarayan akıldır. Bu akıl sayesinde kavramlar oluşturulur. 'Temyîzî akıl' insanın düşünme sayesinde fiillerini muntazam bir duruma getirmesidir. Temyîzî akılla içtimâî görüşlere, maslahatlara ve mefsedetlere dair bir bilgi hemcinsinden ayırt edilir. Temyîzî aklın meydana getirdiği bilgiler sonucu ortaya çıkan akla ise tecrübî akıl denir (Sarıtaş, 2014). Tecrübî Akıl: Toplum içerisinde tedrici olarak gerçekleşen öğrenmelerimizden oluşan akıldır. Tecrübî akıl deneme-yanılma yöntemiyle genel-geçer bilgilere ulaşan akıldır. Tecrübî akıl bu bilgilere bizzat olayları ve durumları tecrübe ederek ulaşabileceği gibi tüm olayları tecrübe etme imkanı olmamasından dolayı başka insanların tecrübelerinden de yararlanır (Aydın, 2017). İbn Haldun Umran ilmini tecrübî aklın alanında konumlandırmıştır. Bu konular; Doğal olaylar, insanın gündelik yaşantısı, toplumsal yapılar ve hareketleri, devletler ve siyaset, şehirler ve yerleşim alanlarının şekillenmesi ile ilgili durumlar, geçinme ve ekonomi, ilimler ve eğitimidir (Aydın, 2017). Nazari Akıl: Duyularımızı aşan alana ait bilgileri edinmemizi sağlayan akıldır (Aydın, 2017). Nazari akıl madde ve gayb âlemindeki şahit ve gaip varlıkların tasavvurunu oldukları gibi tahsil etmeye yarar (Sarıtaş, 2014). İnsanın bireysel hayatında kendiliğinden gelişen temyizi akıl, sosyal yaşamı sayesinde tecrübî akılla güçlenir; nazari akıl ise insanın temyizi ve tecrübî aklının yetkinleşmesi, his âlemindeki sebep-sonuç ilişkilerini takip etmesi yoluyla gelişir ve olgunlaşır. Yine aklın belirli bir alanını oluşturan kalbi ruh, insanda canlılığın temel kaynaklarından birini temsil eder. Akli ruh, emir âlemindeki her şeyi zatı ile idrak eder. İbn Haldun'un öğrenme teorisi, insanlarla bir arada yaşama, bu yaşamın gerekliliği olarak yardımlaşma ve yardımlaşmanın bir ön koşulu olarak meslekleşmeyi gerekli görür (Demircioğlu, 2012, Erdoğan, 2002; Gün, 2002; Süngü, 2009; Oruç, 2010). İbn Haldun, bilim ve zanaat sahibi olma arasında güçlü bir ilişki ortaya koymuştur. El sanatlarının öğretilmesi gerektiğine açıklık getirirken, el sanatlarının, tıpkı bilimler gibi, medeniyetin ilerlemesiyle tamamlanacağını vurgulamıştır. Ayrıca, el sanatları toplumlarında gelir elde etmek için bir araç olduğu için, eğitsel bir ihtiyaçtır da çünkü insanların gelir elde etmelerine ve yaşam tarzlarını iyileştirmelerine yardımcı olur. Zihinleri yüksek eğitim seviyesine getirmek, medeni toplumlara yol açacak ve daha iyi yaşam olanakları sağlayacaktır (Dajani, 2015).

İbn Haldun'a göre bir ilim dalında derinlemesine bilgi sahibi olduğunu iddia edebilmek için o ilim dalında meleke sahibi olmak gerekir. İbn Haldun'a göre melekeler, hem beden hem de matematik gibi akıl kuvvetiyle ve öğretim yoluyla elde edilebilir. Meleke sahibi

olabilmek ise, o melekeye sahip birinin yardımıyla mümkün olur. Önemli olan öğretilen ilimin öğrencide bir melekeye (yeteneğe) dönmesini sağlamaktır. İbn Haldun'un insanın varlığı ve çevre ile ilişkileri konusundaki bu görüşleri eğitim felsefesini bir organizma psikolojisine dayandıran, pragmatizm'in öncülerinden John Dewey'in görüşleriyle benzetmektedir. İbn Haldun, eğitilebilirlik açısından insanları üç grupta inceler. Birinci gruptaki insanlar, ruhani algı derecesine ulaşmaktan aciz olup, hep aşağı seviyeye, maddi ve hayal derecesindeki algılamalara yönelirler. İbn Haldun'a göre ikinci gruptaki insanlar, ruhani düşünceye ve potansiyel olarak kendisinde var olan bedeni aletlere ihtiyaç duymadan algılamaya yönelirler. Üçüncü gruptaki insanlar ise, yaratılışları gereği, beşeri cismanilik ve ruhanilikten tamamen soyutlanarak herhangi bir vakitte fiilen en üst sınırdaki meleklerle dönüşmeye uygun olan yapıdadırlar. Özetle İbn Haldun duyular âlemi, düşünce âlemi ve ruhani âlem olmak üzere temel üç alandan bahseder. İbn Haldun öğrenmeyi sınıflandırma açısından da çağının ilerisindedir. Bugün eğitim bilimleri alanında Marzano'nun taksonomisi, Guilford'un Taksonomisi, Ramizowski'nin taksonomisi, Bloom ve arkadaşlarının geliştirdiği bilişsel alan sınıflandırması, Simpson'un devinişsel alan taksonomisi, Karthwohl'un duyuşsal alan taksonomisi gibi birçok taksonomiden önce öğrenmeyi belirli aşamaları olan bir süreç olarak sınıflandırmıştır. İbn Haldun'da öğrenmenin ilk aşamasını, duyular oluşturur. İşlevlerine göre dört bölüme ayrılan iç duylardan ilki, ortak duyu'dur. Bu beş duyu, algı bakımından hem insanlarda hem de hayvanlarda ortaktır. İnsanı diğer canlılardan ayıran ise maddi idrakindeki bilginin soyutlanarak bütünsel idrake alınmasıdır. İnsan hayalinde tasavvur haline gelen şekil, fizikî hiçbir uyarının yardımı olmadan bilgiyi zihinde yeniden canlandırmayı sağlayan mütehayyile ile bütünsel idrake aittir. Bütünsel idrakte oluşan bu basit düzeyde kavramlar, karşılaştırma ve soyutlama yoluyla en yüksek cinse ya da fikre ulaştığı anda yani bütünsel şekile ulaştığında durur. (Demircioğlu, 2012, Erdoğan, 2002; Gün, 2002; Süngü, 2009; Oruç, 2010).

Medeniyetler çatışması bağlamında ilk olarak ele alınacak şey İbn Haldun'un insanı ele alış biçimi olarak verilebilir. İnsan için "O medenî bir varlıktır." Diyen İbn Haldun medenî kelimesinden, insanın şehirli oluşu değil, onun toplum içinde yaşayan bir varlık olmasını kasteder. Bu nedenle diğer insanlarla ilişkilerini sürdürürken arada bir bazı hususlarda anlaşmazlıkları aklının kazandığı düzenli fiillerle çeşitli kurallarla çözme yoluna gidebilir ve edindiği tecrübelerle tekrar yanlışa düşmekten sakınabilir. Bu bağlamda O'nun için çatışma kaçınılmaz değildir çünkü O'na göre hiçbir topluluk medeniyet dışı değildir. Huntington'a göre dünyadaki bütün insanlar bir medeniyete mensuptur. İbn Haldun, medeniyetlerin asla çatışmayacağını iddia etmemiştir ama Huntington gibi değerlerin çatışmaya yol açacağı tezini kabul etmemiştir. Huntington'a göre medeniyetler arasındaki kültür ve değer farklılıkları kaçınılmaz olarak çatışmaya

dönüşmek zorundadır. Klasik İslâm düşüncesinde milletler ve umranlar, sosyal ve hukukî olarak birbirine eşit kabul edilmektedir. İbn Haldun, insanlar arasındaki anlayış ve kavrayış farkının yaratılıştan gelen bir özellik olmadığını, bu farkın oluşmasında çevre faktörünün çok önemli olduğunu belirtmiştir. Bu İbn Haldun'da da böyledir. Huntington Batı medeniyetinin üstün değerlere sahip olduğunu söylemektedir. Huntington'a göre Batı medeniyeti demokrasi ve insan hakları gibi değerlere sahiptir; diğer medeniyetler ise bu değerden ya tamamen yoksun veya gelişmeye muhtaçtır. Bununla beraber İbn Haldun yedi iklim teorisinde 5. ve 6. İklim bölgelerindeki bozkırlarda yaşayan Türklerin, Arap bedevilerinde olduğu gibi bir medeniyet kuramayacaklarını; onların, çöllerde yaşayan göçebe toplumlara benzediklerini ileri sürmüştür. İbn Haldun'un burada yapmış olduğu hata: çöl iklimi ile bozkır iklimini birbirinden ayıramamıştır ve burada medeniyet kuramamayı eşitsizlik bağlamında ele almamıştır. İbn Haldun'a göre eğitim ile ekonomi arasında organik bir bağ vardır ve bu bağ tek yönlü değil, diyalektiktir. O'na göre Doğu ve Batı insanı arasında zekâ, ilim ve sanat yönüyle görülen fark, gelişmiş bir medeniyetin insan üzerindeki etkisinden kaynaklanır, gelişen medeniyet ve kültür, Doğuluların akıllarını aydınlatmış ve geliştirmiştir. O'na göre medeni insanlar toplumsal dokusunda belirli kuralları koymuş ve bunu uygulayan insanlardır. Bu nedenle, İbn Haldun eğitimi, insanları ileri doğru götüren ve onların yeni şeyler öğrenmelerini sağlayan bir etken olarak değerlendirmektedir. Ona göre mesleklerin halk arasında gelişip yayılabilmesi ve çeşitlenmesi, şehrin gelişmişliğine ve refah seviyesine bağlıdır. İbn Haldun, el sanatları ve sanayinin yalnızca şehirlerde gelişebileceğini bildirmektedir. Sosyo-ekonomik açıdan az gelişmiş toplumlarda ise eğitim hizmetleri yetersizdir.

İbn Haldun özellikle eğitim ve ekonomi-uygarlık arasında interaktif bir ilişki olduğunu belirtmiştir (Ev, 2007). İbn Haldun Müslümanların ilk zamanlardaki sade yaşamlarının devletlerinin kudret ve istikrar sağlaması ve buna paralel olarak sosyal yapının değişmesiyle aklî ilimleri öğrenmenin kaçınılmaz olduğunu altını çizmiştir. İbn Haldun, Halife Me'mûn zamanındaki aklî ilimlerin doruğunun yaşandığı devrin uygarlık'ın gelişmesiyle paralel olarak gerçekleştiğini, uygarlık ve bayındırlığın çökmeye yüz tutmasıyla ilimlerin ve eğitimin de gerilediğini belirtmiştir (Hassan, 2010). Bu noktada, ekonomik durumun iyi olup medeniyetin geliştiği bölgelerde eğitim faaliyetleri aralıksız devam ederken, az gelişmiş veya ekonomik durumun kötüleşerek medeniyetin gerilemeye başladığı bölgelerde ilim ve öğretim yok olmaktadır ve başka bölgelere kaymaktadır. Bu durumu Haldun şu şekilde ifade eder (akt¹, Ev, 2007):

¹ İbn Haldun, Mukaddime, el-Mektebetü't-Tıyariyyetü'l-Kübra Yayınları, Mustafa Muhammet Matbaası, Mısır, (Çev. Zakir Kadirî Ugan), MEB Yayınları,

“Ekonomik refah, sanayi ve ilmi geliştirir, bunların gelişmesine paralel olarak fikir ve zihin gelişir, gelişen zihin ilim ve marifetleri çabuk kavrar ve yetenekleri artar. Kültür alanında yetişilemeyecek derecede ileri olan Mısırlılar’ın hayvanları eğitmesi buna örnek olarak gösterilebilir. İlim ve sanayinin doğuda ilerlemesinden kaynaklanan ekonomik zenginlikten dolayı doğuda eğitim ve öğretim başarılı bir şekilde devam etmiş, Batılılar eğitim-öğretim için doğuya gelmişlerdir. Uygarlık ve kültür doğuluların akıllarını aydınlatmış ve geliştirmiştir, bu da zekâ, ilim ve sanat kavrayışı bakımından onları batılılardan üstün yapmıştır. Bağdat, Kurtuba, Kayrevan, Basra ve Kufe İslâm’ın ilk yıllarında nüfusları çoğalıp uygarlık düzeyleri yükseldiği için önemli ilim merkezleriydi, daha sonra bayındırlıkları azalarak ekonomileri alt üst olunca nüfusları azaldı, ilim ve fenler başka şehirlere taşındı.”

İbn Haldun, sosyal ve ekonomik kalkınma ve gelişme ölçüsünde eğitimin de ilerleyebileceğini –ve ancak bu süreç sonunda eğitimden yarar sağlanabileceğini– böylece saptamıştır ki sınaî kalkınma ile eğitimin ilişkisi ve karşılıklı yeri sorusu konusunda tam altıyüz yıl önce verilmiş olan bu cevabın ilgi çekici ve manidar olduğu söylenebilir (Hassan, 2010: 142). Ekonominin bozulmasıyla medeniyetin gerilemesi sonucu, insanlar geçim derdine düştükleri için ilim ve öğretim geriler ve pek çok sanat yok olur gider. Bugünde örneğin 50–d kadrosundaki araştırma görevlilerinin yaşadığı problem buna örnek olarak verilebilir. Doktora bitiminde işsiz kalma riskiyle karşı karşıya kalan akademisyenler, verimli olamamakta, olsa bile bunu olgunlaştıramamaktadırlar. Günümüz imkân ve koşullarına nispetle bu kadar imkânın olduğu günümüzde bu tür sorunların dünyanın her yanında görülmesinin sosyolojik sonuçları olacağı bu bağlamda inkar edilemez. Bu durum bir ekonomik kriz şeklinde veya savaşlar biçiminde ortaya çıkacağı ve bu noktada medeniyetler arasındaki sınırların da etkili olacağı göz ardı edilemez. Bu noktada medeniyetler çatışmasının gelecekte teknoloji ve iletişim araçlarının geliştiği dünyada topyekün bir medeniyet gerilemesine yol açabileceği söylenebilir (Albayrak, 2009; Bilge, 2011; Sönmez, 2003; Kutluer, 2003; Görgün, 2003; Süngü, 2009; Korkusuz, 2010; Taşkın, 2013). Einstein’ın da “üçüncü dünya savaşında hangi silahlar kullanılacak bilmiyorum, ama dördüncüsü tas ve sopa ile yapılacak” sözünde vurguladığı gibi bu durum kaçınılmaz olarak eğitime yansacaktır. İbn Haldun’un da eğitim medeniyet ve ekonomi bağlamında ortaya koyduğu anlayış bu durumu yansıtmaktadır.

Kaynakça

- Albayrak, A. (2009). Bir Medeniyet Kuramcısı Olarak İbn Haldun, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sayı: 9, Cilt: 9.
- Alpay, M. (2011). Türk dış politikasında medeniyet söylemi ve yeniden yapılanma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

- Arslan, A. (2008). İbni Haldun, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Atasoy, F. (2013). Türk Sosyologları, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Aydın, A. S. (2017). İbn Haldun'da Bilgi Problemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, <https://tez.yok.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.12.18
- Bilge, M. (2011). Nurettin Topçu Ve Medeniyete Milli Bir Alan Açma Çabası Olarak Anadolucu Medeniyet Perspektifi, Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 13/2, 167-182
- Bayraktar, Mehmet (2005), İslâm Düşünce Tarihi, Anadolu Üniversitesi Web- Ofset, Eskişehir.
- BP Energy Outlook 2035, Ocak 2016
- BP Statistical Review of World Energy, Haziran 2015
- Braudel, F. (1995). Uygarlıkların Grameri, İmge Kitabevi, Ankara.
- Cheddadi, A. (2000). Prospects: the quarterly review of comparative education (Paris, UNESCO: International Bureau of Education), vol. XXIV, no. 1/2, 1994, p. 7-19. ©UNESCO: International Bureau of Education, 2000
- Çetin, H. (2007). Çatışma ve diyalog tartışmaları arasında iki insan iki medeniyet. Doğu Batı Düşünce Dergisi, 41, 48-66.
- Dajani, B. A. S. (2015). The Ideal Education in Ibn Khaldun's Muqaddimah, Procedia – Social and Behavioral Sciences, <https://www.researchgate.net/publication/280318790>, Erişim Tarihi: 26.12.18
- Demircioğlu, A. (2012). İbn Haldun'da İnsan Tasavvurunun Eğitime Yansıması, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, , Cilt 1, Sayı 4, Makale 33,309-316.
- Diamond, J. (2005). Tüfek Mikrop ve Çelik, Tübitak Yayınları, Ankara
- Diamond, J. (2006). Çöküş, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Dutlu, P. (2013). İbn-i Haldun'da Ekonomi-Kültürel Değerler İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Programı, Manisa.
- Elias, N. (2004). Uygarlık Süreci, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ekber, S.A. (2003). Medya Mogolları Bagdat kapısında M. Yılmaz (ed.), Medeniyetler çatışması. Ankara: Vadi Yayınları.
- Erdoğan, S. (2002). İbn Haldun'un eğitim anlayışı, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı / Din Eğitimi Bilim Dalı, Ankara.
- Ev, H. (2007). İbn Haldun'un Eğitim Görüşü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, <https://tez.yok.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.12.18
- İbn-i Arabi, (2010) Füsusu'l Hikem, Süre yayınevi, Ankara
- Görgün, T. (2003). Modern Tartışmalar, İslâm Ansiklopedisi.
- Gürbüz, F. (2010). Toynbee'den Huntington'a Medeniyet Kavrayışı, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Felsefe Anabilim Dalı, Sistemik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı, Pamukkale.
- Gün, A. (2002). İbn Haldun'un Mukaddime'deki din eğitimi ile ilgili görüşleri, Cumhuriyet Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Din Eğitimi Bilim Dalı
- Hassan, Ü. (2010). İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.

- Huntington, S. (2003c). Kültürün kıpkızıl perdesi demir perdenin yerini alacak. M. Yılmaz (ed.), Medeniyetler çatışması, (. Ankara: Vadi Yayınları.
- Huntington, S. (2004). Amerika'nın ulusal kimlik arayışı (çev. A. Özer). stanbul: Global Yayın Ajansı
- Huntington, S. (2006). Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması (çev. M. Turhan, C. Soydemir). stanbul: Okuyan Yayın.
- Karlsson, I. (2006). Din, terör ve hoşgörü (çev. T. Kayaoglu). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Korkusuz, M.H.(2010). 1980 Sonrası Milliyetçilik Akımlarının İbn Haldun'un Asabiye Modeli Bağlamında değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, İstanbul.
- Kutluer, İ. (2003) Medeniyet, İslâm Ansiklopedisi.
- Morris, I. (2012). Dünyaya Neden Batı Hükmediyor (Şimdilik), Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Meriç, C. (1986) Kültürden İrfana, İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Meriç, C. (1999) Sosyoloji Notları, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Meriç, C. (1974). Ümrandan Uygarlığa. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Meriç, C. (2004). Bu Ülke, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Ibn Khaldun. (1980). The Muqaddimah 1. Franz Rosenthal (Translated From The Arabic By). New York: Princeton University Press.
- Oruç, C. (2010). İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Öğrenme, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29, 129-142.
- Ülken, H.Z (1979). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Ülken, H.Z (1969). Sosyoloji Sözlüğü, MEB Yayınları, İstanbul.
- Ülken, H.Z (1963). Felsefeye Giriş, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Satı el-Husri. (2001). İbn Haldun Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sarıtaş, K. (2014). Gazzâlî'nin Akıl Tasavvurunun İbn Haldun'da Yansıması Sorunu, Marife, *ss. 43-62
- Sönmez, S. (2003). Medeniyet, Kuran medeniyeti ve evrensellik imkanları. Köprü Dergisi, Kıs 2003, 81, 8-17.
- Süngü, A. (2009). İbn Haldun'un Eğitim Felsefesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri, Isparta
- Şentürk, R. (2006). Medeniyetler Sosyolojisi: Neden Çok Medeniyetli Bir Dünya Düzeni İçin Yeniden İbn Haldun?, İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 16, 2006, 89-121
- Taşkın, A. (2013). İbn-İ Haldun Ve Coğrafyacılığı, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, İstanbul.
- Tezcan, M. (1981). İbni Haldun'un Eğitime İlişkin Görüşleri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 14 Sayı: 1
- Türkiye Petrolleri (2016). Ham Petrol ve Sektör Raporu
- Zamel, M. A. (2017). Ibn-Khaldun's Concept Of Education: Pre-Conditions And Quality, British Journal of Education Vol.5, No.4, Pp. 95-106